

מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה

דברי הכנס העשרים ואחד | עורך: אייל מירון | מכון מגלי"ם - עיר דוד ירושלים | אלול תש"ף | 15

תוכן העניינים

ברכות

9 ..... אהרן הורביץ, ישראל חסון, שאול גולדשטיין

דבר העורך

13 ..... אייל מירון

יאיר זקוביץ

17 ..... ספר בראשית בנבואות אחרית הימים לירושלים

פיליפ ווקוסבוביץ | אורטל כלף

31 ..... רפאיהו, בין ירושלים לבבל

ארי לוי

39 ..... מסחר בעיר התחתונה של ירושלים בשלהי ימי הבית שני

רוני רייך

55 ..... תעלומת הריצוף הנעלם: הרחוב המדורג בעיר דוד וגורל אבניו

יובל ברוך | רוני רייך

63 ..... התיאורים האומנותיים של מנורת המקדש: העדויות הארכיאולוגיות מירושלים

מרכז יסלזון לחקר תולדות ישראל
לאור האפיגרפיה

מגלים
ער דוד-ירושלים הקדומה

מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה

דברי הכנס העשרים ואחד | עורך: אייל מירון

יט אלול תש"ף | 8.9.20

Greetings

Ahron Horovitz, Yisrael Hasson, Shaul Goldstein 7*

Editor's Introduction

Eyal Meiron 13*

Martin Goodman

Herod's Temple and the Roman Revolution 17*

Filip Vukosavović | Ortal Chalaf

Raphayahu, Between Jerusalem and Babylon 33*

Ronny Reich

The Mystery of the Disappearing Pavement..... 43*

רפאיהו, בין ירושלים לבבל

פיליפ ווקסבוניץ | אורטל כלף

המרכז לחקר ירושלים הקדומה | רשות העתיקות

■ הקדמה¹

שתי בולות חדשות נתגלו ב-2019 בשטח U בעיר דוד - בולה של "רפאיהו בן צפניה" ובולה של משלם (בן) מקניהו².

שטח U נמצא במדרון המזרחי של עיר דוד, מעל מעיין הגיחון ופיר וורן. לחפירות באזור זה יש היסטוריה ארוכה, החפירה הראשונה נערכה ב-1867 על ידי צ'רלס וורן. במרוצת השנים נמצאו באזור שפע של ממצאים חדשים ששינו את הבנתנו את ירושלים הקדומה ואת ההיסטוריה הארוכה שלה. המשלחת החדשה החלה את חפירות בשטח U ב-2013 (ראה כלף ועוזיאל 2017)³.

איור 1. תוכנית שטחי החפירה על המדרון המזרחי בעיר דוד, באזור מעיין הגיחון. שטח U מודגש. ואדים אסמך, רשות העתיקות.

מקרא:

1. החדרים החצובים
2. המתקן החצוב
3. מעיין הגיחון
4. מגדל המעיין
5. המעבר המבוצר
6. קיר 1, חפירות קניון
7. קיר 3, חפירות קניון
8. שטח U חפירה 2013-2019
9. שטח U חפירה 2019-2020

הגילוי של שתי הבולות עלה במקביל לפרסום אילן היוחסין של משפחת רפאיהו בן סמכיהו (Rapā-*Yāma son of Samak-Yāma*), שהיא משפחת גולי יהודה בבבל כפי שנמצא במקורות בכתב היתדות (ווקסבוזיץ 2019). היות ויש עדות לשם רפאיהו הן על אחת מהבולות והן בתעודות בכתב היתדות, אנו מציעים מחקר קצר המחבר בין האפיגרפיה העברית לבין המקורות בכתב היתדות.

1. אנו מודים לג'ו עוזיאל וכריסטופר קונלן להערותיהם והצעותיהם, לרשות העתיקות ולעמותת אלע"ד להזדמנות לפרסם בולות. במאמר נעשה שימוש בקיצורים הבאים לספרות המקצועית:

PNA = Baker and Radner, *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*; CUSAS = Pearce and Wunsch, *Documents of Judaean Exiles and West Semites in Babylonia in the Collection of David Sofer*.

2. לבולות נוספות שנחשפו בשטח U ראו: מנדל-גברוביץ', כלף ועוזיאל (בהכנה).

3. החפירות משנת 2013 נוהלו על ידי ג'ו עוזיאל, נחשון זנטון, שלומה דן גור, מורן חג'בי ואורטל כלף מטעם רשות העתיקות ועל ידי פיליפ ווקסבוזיץ מטעם המרכז לחקר ירושלים הקדומה ובמימון עמותת אלעד.

■ קהילות גולי יהודה וישראל

הגליות האשוריות של ישראל ב-732 ו-720 לפסה"נ, ושל יהודה ב-701 לפסה"נ, והגלויות הבבליות של יהודה ב-597, ב-587/6 וב-582 לפסה"נ, יצרו קהילות משמעותיות של ישראלים ויהודאים בגולה הן במסופוטמיה העליונה (אשור) והן במסופוטמיה התחתונה (בבל).⁴ עם זאת, עד לאחרונה, ידענו מעט על קהילות הגולה עצמן ובמיוחד בהקשר למיקומן המדויק ולמצבן החברתי-כלכלי. כמה עשרות גולים בלבד זוהו במסמכים ניאואשוריים (המאות ה-7-8 לפסה"נ) וניאו-בבליים/פרסיים (המאות ה-5-6 לפסה"נ) כולל ארכיון בית מוראשו (Murašū, המאה ה-5 לפסה"נ). הפרסום החלקי שנעשה לאחרונה של ארכיון אל-יהודו (Āl-Yāhūdu, המאות ה-5-6 לפסה"נ) הרחיב את ידיעותינו בכל הקשור לגולי יהודה בבבל.

ולמרות זאת, נדיר שחוקרים ישאבו מידע מן המקורות המשניים של כתב היתדות בחקר השמות הפרטיים המופיעים על מאות הבולות, האוסטרקונים, החותמות וחפצים אחרים. מאמר זה, הוא ניסיוננו לקרב בין שני התחומים בתקווה שהדבר יאפשר הפקת תובנות מעמיקות יותר על הפרוסופוגרפיה והאונומסטיקון העברי.

■ מקורות ניאואשוריים

המקור הפרוסופוגרפי החשוב ביותר המתייחס לאימפריה הניאו-אשורית הם ששת הכרכים של *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire* של בייקר ורדנר. עוד מקור רב ערך נמצא במחקרו של רן צדוק, *Israelites and Judaeans in the Neo-Assyrian Documentation (732-602 BCE): An Overview of the Sources and a Socio-Historical Assessment*.

■ מקורות ניאובבליים ופרסיים

שני אוספים חשובים של תעודות בכתב היתדות מהתקופות הניאו-בבלית והפרסית הם ארכיון בית מוראשו וארכיון אל-יהודו.

המקורות החינוניים על שמות פרטיים בארכיון בית מוראשו הם שתי העבודות של מרדכי כוגן: "*More Yahwistic Names West Semitic Personal Names in the Murašū Documents*" וכן ספרו של רן צדוק: "*The Jews in Babylonia during the Chaldean and Achaemenian Periods According to Babylonian Sources*". לגבי ארכיון אל-יהודו, חצי מהתעודות פורסמו על ידי לורי פירס וקורנליה וונץ' ב"*Documents of Judean Exiles and West Semites in Babylonia in the Collection of David Sofer*". למזלנו, כל השמות פרטיים שמופיעים בארכיון אל-יהודו פורסמו בכרך הזה.⁵

4 לסקירה היסטורית וארכיאולוגית של האירועים ראו לדוגמה כוגן (1998) ושטרן (2001).

5 חציו השני של הארכיון נמצא בהכנה לפרסום על ידי קורנליה וונץ'.

יהויכין מלך יהודה ושמות יהודאים נוספים מופיעים במספר תעודות המפרטות את קצבת המזון שנתגלו בעיר בבל בחפירותיו של רוברט קולדוויי בשנים 1899-1917, ופורסמו ב-1939 בידי ארנסט וייזנר: "Jojachin, König von Juda, in babylonischen Keilschrifttexten".

שתי עבודות נוספות ראויות לציון, שתיהן נכתבו על ידי רן צדוק: *The Pre-Hellenistic Israelite Anthroponomy and Prosopography*, ובמיוחד *The Earliest Diaspora. Israelites and Judeans in Pre-Hellenistic Mesopotamia*.

■ בולות ומקורות בכתב היתדות

1. בולה, לרפאיהו בן צפניה

איור 2. בולה, "לרפאיהו בן צפניה".
באדיבות רשות העתיקות. צילום: דפנה גזית.

הבולה "לרפאיהו בן צפניה" נמצאה במהלך סינון רטוב של עפר (L.19000 B.352191) שהצטבר במנהרה XVIII, כתוצאה מחפירותיו של מונטגיו פארקר באזור בין השנים 1909-1911. משום כך הבולה לא נמצאה בקונטקסט הארכיאולוגי המקורי.⁶ בולה זו מתוארכת לתקופת הברזל ב2.

רפאיהו

השם רפאיהו מופיע על בולה נוספת (אביגד וזאס 1997, מספר 626) ובחותם סקרבואידי (רייך ושוקרון 2014: 358-359); שניהם נתגלו בעיר דוד. על הקיצור של השם, "רפא", ראו מאיר ואשל (2014: 358-359).

רפאיהו היה שם נפוץ למדי בקרב קהילות הגולה. במקורות הניאו-אשוריים מוזכרים שלשה אנשים עם השם רפאיהו (Rapā-Yāu)⁷, בנוסף לשלשה אנשים עם אותו השם (Rapā-Yāma)⁸ בקורפוס הניאו-בבלי/פרסי.

איור 3. לוחית בכתב יתדות: לוחית אל-יהודו מספר 9, בשורה 4 מופיע השם ra-pa-a-ma (רפאיהו). אוסף דוד סופר. צילום: ארדון בר חמא.

6 מחקר על הבולה נמצא בהכנה. לחפירות פארקר ראו וינסאן (1911). הסינון בוצע בגן הלאומי עמק צורים.

7 PNA 3/1 1032-1033; וראו עוד צדוק (2002: 24, 2015: 171). השם Rapā-Yāu (רפאיהו) כמו שמות אחרים ממקורות בכתב היתדות שבמאמר, נכתבו בתעתיק שמשקף את ההגיה של השפה האכדית של השם. לעתים קרובות, לשמות פרטיים של זרים בתעודות בכתב היתדות יש מספר אורתוגרפיות (ראו CUSAS 28 עמוד 14 והבאים), ובמאמר מסוג זה נדרשת בחירה של תעתיק אחד בלבד.

8 CUSAS 28 עמודים 78, 288-289, 309. לנושא הקשה של המרכיב התאופורי Yāma- (יה/יו/יהו) בשמות היהודאים במקורות הבבליים/פרסיים, ראו לדוגמה כוגן (1973: 188-190; 1976: 52-53), צדוק (1976: 12-7) ומילרד (2013: 845-846).

צפניה

לשם "צפניה" יש עדויות במקורות אפיגרפיים עבריים (ראו לדוגמא אביגד וזאס 1997: מספרים 530, 698) ובמקרא (לדוגמא, ירמיהו כא, א; צפניה א, א; צפניה ו, י). אבל אין עדויות לשם זה באף אחד מהמקורות הניאו-אשוריים והניאו-בבליים/פרסיים שבידינו.

איור 4. בולה, "למשלם"
מקניהו". ארכיון עמותת אלע"ד.
צילום: קובי הראתי

2. בולה, למשלם מקניהו

הבולה "למשלם (בן) מקניהו" נמצאה בתהליך סינון רטוב של עפר מרצפת מבנה מתקופת הברזל (L.19008, B.191128). היא מתוארכת לתקופת הברזל ב.⁹

משלם

לשם משלם יש עדויות לעתים קרובות במקורות אפיגרפיים עבריים (לדוגמא, אביגד וזאס 1997: מספרים 515, 679, 680; אהרוני 1981: מספר 39; בן-עמי וצ'חנובץ 2010: 70-71) וגם במקרא (לדוגמא: מלכים ב כב, ג; דברי הימים א, ג, יט; נחמיה ג, ד).
אין עדויות לשם משלם במקורות הניאו-אשוריים אבל יש כמה עדויות לשם במקורות הניאו-בבליים/פרסיים (Mušallam)¹⁰.

מקניהו

אדם אחד נושא את השם מקניהו במקרא (דברי הימים א, טו; יח, כא) ויש עדות אחת לשם במקורות אפיגרפיים עבריים, באוסטרקון מספר 60 מערד (אהרוני 1981: מספר 60).
למרות שלשם מקניהו אין עדות במקורות הניאו-אשוריים, נזכר יהודאי אחד עם השם (Maqin-Yāma)¹¹ במקורות הניאו-בבליים/פרסיים.

⁹ מחקר על הבולה נמצא בהכנה.

¹⁰ CUSAS 28 עמוד 67; צדוק (2002: 29, 30); אברהם (2005-2006: 216)

¹¹ CUSAS 28 עמודים 65-64, 278, 309.

■ **ביבליוגרפיה****ווקסבוביץ 2019**

F. Vukosavović, The Family Tree of Samak-Yāma from the Āl-Yāhūdu Archive, *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale* 113: 159-163.

אביגד וזאס 1997

N. Avigad, and B. Sass, *West Semitic Stamp Seals*, Jerusalem.

1939 וידנר

E.F. Weidner, Jojachin, König von Juda, in babylonischen Keilschrifttexten, in *Mélanges Syriens offerts à Monsieur René Dussaud* 2: 923-935.

אברהם 2005-2006

K. Abraham, West Semitic and Judean Brides in Cuneiform Sources from the Sixth Century BCE, *Archiv für Orientforschung* 51: 198-219.

וינסאן 1911

א' וינסאן, ירושלים של מטה, תגליות מעיר דוד 1909-1911, (תרגום לעברית: ר' רייך, 2008, ירושלים).

אהרונ' 1981

Y. Aharoni, *Arad Inscriptions* (Judean Desert Studies), Jerusalem.

כלף ועוזיאל 2018

"היציאה מן החומות: חידושים בחפירות ארכיאולוגיות על המדרון המזרחי של עיר דוד ומשמעותם להבנת ההתפתחות העירונית של ירושלים בשלהי תקופת הברזל", מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה 19: 17-30, אייל מירון (עורך).

בן עמי וצ'חנובץ 2010

ד' בן עמי וי' צ'חנובץ, "לשאלת היקפה של העיר ירושלים בתקופת הברזל IIא", חידושים בארכיאולוגיה של ירושלים וסביבותיה - קובץ מחקרים ד, ד' עמית, א' פלג-ברקת, ג' ד' שטיבל (עורכים), ירושלים.

מאיר ואשל 2014

A.M. Maier, and E. Eshel, Four Short Alphabetic Inscriptions from Late Iron Age IIa Tell es-Safi/Gath and their Implications for the Development of Literacy in Iron Age Philistia and Environs, in E. Eshel and Y. Levin (eds.), *See, I will bring a scroll recounting what befell me (Ps 40:8). Epigraphy and Daily Life from the Bible to Talmud*, Göttingen: 88-96.

בייקר ורדנר 1998-2011

H.D. Baker, and K. Radner, *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*, Helsinki.

וונץ' בהכנה

C. Wunsch, *Judeans by the Waters of Babylon: New Historical Evidence in Sources from Rural Babylonia in the Schøyen Collection*, Forthcoming.

2015 Israelites and Judaeans in the Neo-Assyrian Documentation (732-602 BCE): An Overview of the Sources and a Socio-Historical Assessment, *BASOR* 374: 159-189.

כּוּגּוּן 1973

M.D. Coogan, Patterns in Jewish Personal Names in the Babylonian Diaspora, *Journal for the Study of Judaism* 4: 183-191.

1976a *West Semitic Personal Names in the Murašu Documents*, Harvard Semitic Monographs 7, Missoula.

1976b More Yahwistic Names in the Murashu Documents, *Journal for the Study of Judaism in Persian, Hellenistic and Roman Period* 7: 199-200.

כּוּגּוּן 1988

M. Cogan, Into Exile, From Assyrian Conquest of Israel to the Fall of Babylon, in M.D. Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford: 321-365.

רִיִּךְ וּשׁוֹקֵרוֹן 2014

ר' ריך וא' שוקרון, "שני חותמות ושלש בולות בכתב עברי מעיר דוד בירושלים", אפרים שטרן (עורך), ארץ ישראל 29, ירושלים: 358-362.

שֵׁטֶרן 2001

E. Stern, *Archaeology of the Land of Israel*, Vol. 2, *The Assyrian, Babylonian and Persian Periods (732-332 B.C.E.)*, New York and London.

מִילְרֵד 2013

A. Millard, Transcriptions into Cuneiform, in G. Khan (ed.), *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, vol. 3, Leiden and Boston: 838-847.

מִנְדֵל-גֵּבֶרֹוֹבִיץ', חֶלֶף וְעוֹזִיאל בֶּהַכְּנָה

Mendel-Geberovich, O. Chalaf, and J. Uziel, The People behind the Stamps: A Newly-Found Group of Bullae and a Seal from the City of David, Jerusalem, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*.

פִּירְס וּוּנֶץ' 2015

L. Pearce, and C. Wunsch, *Documents of Judaeans Exiles and West Semites in Babylonia in the Collection of David Sofer*, Cornell University Studies in Assyriology and Sumerology 28 (CUSAS 28), Bethesda.

צִדּוֹק 1979

R. Zadok, *The Jews in Babylonia during the Chaldean and Achaemenian Periods According to Babylonian Sources*, Studies in the History of the Jewish People and the Land of Israel. Monograph Series 3, Haifa.

1988 *The Pre-Hellenistic Israelite Anthroponomy and Prosopography*, *Orientalia Lovaniensia Analecta* 28, Leuven.

2002a *The Earliest Diaspora, Israelites and Judeans in Pre-Hellenistic Mesopotamia*, Tel Aviv.